

В.У.Чэчат,

загадчык кафедры педагогікі
магістратуры Нацыянальнага інстытута адукацыі,
кандыдат педагогічных навук,
дацэнт

Аб праблеме прыёмных і ўсыноўленых дзяцей у свеце

У 70-ых і асабліва ў канцы 80-ых гг. адбыліся глыбокія структурныя змены ў сацыяльнай і эканамічнай сферах, якія прывялі да зніжэння жыццёвага ўзроўню многіх сямей. Беднасць, міграцыя, беспрацоўе, канфлікты на нацыянальнай глебе закранулі жыццё і лёс вялікай колькасці сямей. Сацыяльным праблемам стала ўдзяляцца мала ўвагі: старыя сістэмы падтрымкі сямей распаліся і працягваюць распадацца, а новыя фарміруюцца павольна і з цяжкасцю. У выніку пакуюць бацькі і асабліва дзеці, якія не могуць сябе абараніць. У апошнія гады рэзка ўзрасла колькасць бяздомных дзяцей, дзяцей-сірот, якія адчуваюць патрэбу ў паўсядзёчнай матэрыяльнай, маральнай, псіхалага-педагагічнай дапамозе.

Дзяцей, якія аказаліся ў неспрыяльных умовах і экстрэмальных сітуацыях, уладкоўваюць у дзіцячыя інтэрнацыі ці іншыя навучальна-выхаваўныя ўстановы. Але побач з гэтымі ўстановамі як альтэрнатыва ім існавалі і існуюць прыёмныя сем'і, калі дзяцей, якія не маюць магчымасці расці і выхоўвацца ў роднай сям'і, бяруць на выхаванне ў іншую (новую) сям'ю.

Калі зазірнуць у гісторыю чалавецтва, то можна ўбачыць: не адразу да дзяцей, якія заставаліся без апекі бацькоў, сталі праяўляць чалавечыя, гуманныя адносіны. Толькі ў VI стагоддзі (згодна кодэксу імператара Юсцініана) падкідыш быў аб'яўлены свабодным грамадзянінам, а акт падкідвання разглядаўся як звычайнае забойства.

Гуманна адносіцца да дзяцей, асабліва да падкінутых, пачынаюць з распаўсюджваннем хрысціянскага светапогляду. Для гэтых дзяцей адкрываюць выхаваўчыя дамы; адны з іх існавалі за кошт урада, другія -- на сродкі насельніцтва (абшчыны). Першы з такіх дамоў быў створаны ў Мілане ў 787 г. архіепіскапам Датэусам.

У старажытнай Русі ўжо ў XII стагоддзі Уладзімір Манамах звяртаўся да грамадзян: "Всего же паче убогих не забывайте, но елико могуще по силе кормите и придавайте сироте". Алекаванне дзяцей, якія заставаліся без бацькоў (сірот), і дабрачыннасць свята шанаваліся. У казках, песнях, прымаўках, прыказках знаходзілі адлюстраванне міласэрныя адносіны людзей да дзяцей-сірот: "Не пасці, не маліся, а дай прытулак сіраце", "За прытулак сіраты бог шчасце падае", "Чужое дзіця прыносіць шчасце ў дом".

На Русі яшчэ да стварэння адзінай рускай дзяржавы ўладкаваннем пакінутых, "лішніх" дзяцей займалася царква, а таксама князі, якія кіраваліся ў сваіх міласэрных дзеяннях рэлігійнымі і маральнымі намерамі і матывамі.

У першых заканадаўчых актах ("Саборным Улажэнні" -- 1649 г., "Указе" -- 1682 г.) знаходзілі месца пытанні дабрачыннасці, пошуку сродкаў, догляду бязродных, кінутых дзяцей. У 1715 г. Пётр I выдае Указ аб стварэнні ў Маскве і іншых гарадах пры царквах спецыяльных прыбудоў, "гошпіталей для зазорных младенцев", куды і прыносілі немаўлят. Такія шпіталі будаваліся каля царкоўных агародж. Уладжванне ў шпіталь ажыццяўлялася тайна: падкідыша клалі ў спецыяльную калыску, якая была ўстаноўлена ў сцяне шпіталю. На чале кожнага такога шпіталю стаяла наглядчыца, якая даглядала дзяцей,

ажыццяўляла іх выхаванне. Калі дзеці вырасталі, іх пасылалі на вучобу ці аддавалі на паслугі.

Першыя выхаваўчыя дамы былі адкрыты ў Маскве пры Новадзявочым і Андрэеўскім манастырах.

Пры Кацярыне II колькасць такіх дамоў для беспритульных дзяцей павялічылася. У Маскве быў адкрыты Маскоўскі Выхаваўчы Дом з асобым шпіталем для немаёмных парадзіх (1763 г.), які быў пабудаваны па генеральнаму плану вядомага асветніка І.І.Бяцкога (Гл.: Смагіна Л.І., Чэчат В.У. Міласэрнасць у беларускіх сем'ях // Пралеска (дашкольнае выхаванне). -- 1992, №11. -- С. 10--12).

Сінод выступіў з адозвай да ўсяго духавенства весці пропаведзі аб дабрачыннасці для выратавання няшчасных дзяцей. Прапапоўвалася прыносімых немаўлят здаваць прыватным асобам, каб тыя гадалі іх аж да ўладкавання ў выхаваўчыя дамы. У адозве Сінода было ўказанне аб падрыхтоўцы ў дзяржаве спецыяльна абучаных жанчын для выкормлівання і выхавання няшчаснанароджаных дзяцей.

Выхаваннем дзяцей займаліся галоўны наглядчык (мужчына сумленны, працавіты і жанаты, які ўмела выхоўвае дзяцей, валодае неабходным майстэрствам), і галоўная наглядчыца (сумленная і разумная жанчына ва ўзросце ад 35 да 40 гадоў, якая выхоўвала дзяўчынак, а таксама дзяцей абаіх палоў ад 6 да 7 гадоў).

І хлопчыкі, і дзяўчынкі ад 7 да 11 гадоў наведвалі кожны дзень школу, дзе вучыліся адну гадзіну. Хлопчыкаў ад 11 да 14 гадоў навучалі рамёствам, дзяўчынак -- гатаваць ежу, шыць, пячы хлеб і да т.п. У 14--15 гадоў выхаванцы заканчвалі навучанне "рожным майстэрствам". Выхаванцы выхаваўчых дамоў і іх нашчадкі былі вольнымі, іх забаранялася пераўтвараць у прыгонных. Нават калі выхаванец жаніўся на прыгоннай, яго жонка становілася свабоднай. Калі ў шлюб з прыгонным уступала выхаванка дома, яна заставалася вольнай (Гл.: Нечаева А. Лишних детей не бывает // Семья и школа. 1991. -- №12. -- С. 52--53).

Напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Расіі па ініцыятыве земства ствараліся мясцовыя апякунствы, у абавязкі якіх уваходзіў клопат аб бязродных дзецях свайго бліжэйшага акружэння. Закон "Аб Апякунствах пры пачатковых школах" (1907 г.) замацоўваў высакародныя функцыі мясцовых апякунстваў, падахвочваў дабрачыннасць, якая ўласціва чалавеку і прыносіць яму душэўны спакой і раўнавагу ў жыцці.

Пасля рэвалюцыі ўводзіцца Дэкрэт аб ахове здароўя маці і дзіцяці (1918 г.). У 1919 г. быў падпісаны Дэкрэт аб арганізацыі спецыяльнага міжведамаснага Савета абароны дзяцей.

У 1924 г. дзяржава падтрымала ідэю аб наладжванні сямейнага патранату -- перадачы дзяцей на выхаванне ў сем'і. Сярод важнейшых яго ўмоў указвалася на шырокае інфармаванне грамадскасці аб патранатах і старанні адбор сямей з ліку жадаючых узяць на выхаванне прыёмнае дзіця. У 1936 г. пастановай Усерасійскага ЦВК і СНК аб парадку перадачы дзяцей на выхаванне (патранат) у сем'і працоўных падкрэсліваліся бескарыслівасць гэтай акцыі, гуманныя адносіны да дзіцяці, узятага ў чужую сям'ю. У прыватнасці, адзначалася, што дзеці не перадаюцца ў сем'і, дзе выплата за патранат з'яўлялася б асноўнай крыніцай існавання, дзе маюцца алкаголікі, наркामаны, людзі, якія пакутуюць вострымі і заразнымі захворваннямі, а таксама хворыя на эпілеpsyю.

... У канцы XVII ст. нямецкі прафесар і пастар Аўгуст Франке, які ўзначальваў сіроцкую ўстанову, зрабіў вывад аб неабходнасці выхавання дзяцей-сірот у сем'ях (размяшчаў іх у майстравых людзей).

Іаган Песталоцці, зыходзячы з прыродамэтазгоднасці, лічыў, што дзіцяці перш за ўсё неабходна маці, сямейнае асяроддзе. На практыцы ў грамадскіх прыютах для дзяцей ён укараняў стыль дамашняй абстаноўкі, сямейных адносін.

Эва фон Ціле-Вінклер, якая атрымала ад бацькі мільённую спадчыну, у пачатку XX ст. будавала ў Германіі дамы для сірот. У іх жылі ад 10 да 15 дзяцей, якіх выходзілі манахшкі (дзеці называлі іх "матушкамі").

Януш Корчак (сапраўднае імя і прозвішча Г. Гольдшмідт) -- вядомы польскі педагог, урач-педыятр, дзіцячы пісьменнік, грамадскі дзеяч -- на аснове практычнага вопыту выхавання дзяцей у летніх калоніях, "Доме сірот" (1911 г.), дзіцячых прыютах "Дом сірот" і "Наш дом" выпрацаваў асабістую канцэпцыю дзяцінства і шляхоў фарміравання дзіцяці як асобы, якая выкладзена ў кнізе "Як любіць дзяцей". Насуперак уяўленню, што малы -- толькі будучы чалавек, а дзяцінства -- падрыхтоўчы этап дарослага жыцця, Я.Корчак адстойваў ідэю паўнацэннасці дзіцяці як чалавека, самацэннасці дзяцінства як сапраўднага, рэальнага, паўсядзённага, а не папярэдняга этапу "сапраўднага" жыцця. Ён выступаў за поўнае, свабоднае і паўнацэннае развіццё сіл і здольнасцей кожнага, за фарміраванне асобы маленькага чалавека ў духу свабоды, добра, прыгажосці, самастойнасці, з пачуццём уласнай годнасці. Дзіця разглядалася ім як суб'ект

выхавання: "выхавання без удзелу ў ім самога дзіцяці не існуе". Таму ў сваіх выхаваўчых установах Я.Корчак ствараў атмасферу добра-зыхлівасці, узаемнай адкрытасці і даверу, устойлівасці палажэння малага, яго свабоды, задавальнення інтарэсаў і патрэбнасцяў (асабліва эмацыянальных), абараняў дзяцей ад насілля і жорсткасці з боку выхавацеляў і бацькоў.

Педагог-гуманіст выступаў супраць "выхавацеляў-тыранаў", якія па прычыне нізкага духоўнага ўзроўню больш клапацяцца аб сваім пакоі і выгадзе, чым аб лёсе і жыцці дзяцей, і таму падзяляюць іх на дзве асноўныя катэгорыі -- "зручных" і "нязручных".

"Нязручныя" -- гэта: "самыя малодшыя, што ніжэй звычайнага ўзросту; самыя старшыя, наравісты і крытычны; вялы, несабраны і кволы; і гарачы, і настырны. Дзіця, якое перарасло інтэрнацкую дысцыпліну... Дзіця, у якога з вуха цячэ гной, ускочыла скула, злез ногаць, баліць галава, гарачка, кашаль. Дзіця, якое павольна апра-наецца, мыецца, прычосваецца, прымае ежу... Якое штомінутна звяртаецца да цябе з пытаннямі, скардзіцца, патрабуе, плача, кленчыць; якое не любіць кампаніі другіх дзяцей і назойліва цягнецца да цябе... Якое груба адказала, паскардзіла каго-небудзь з тэхперсаналу, паспрачалася, пабілася... Уражлівае і капрызнае... Сімпатычны свавольнік... Вось выкрадальнікі твайго часу, тыраны тваёй цяраплівасці, ферменты твайго сумлення. Ты змагаешся з імі, але ведаеш, што гэта не іх віна"*.

Пасля другой сусветнай вайны, у перыяд сацыяльных бедстваў і страт, у 1949 г. аўстрыйскі педагог Г.Гмайнер пачаў будаваць у Аўстрыі дзіцячыя вёскі (Kinderdorf). У іх сіроты жылі і выходзіліся ва ўмовах, якія былі максімальна набліжаны да сямейных. У цяперашні час дзіцячыя вёскі функцыянуюць больш як у 120 краінах свету (у Рэспубліцы Беларусь у п. Бараўляны Мінскай вобласці ў 1995 г. была адкрыта падобная вёска). Г.Гмайнер, які пасля смерці ў 1986 г. быў названы "Чалавекам стагоддзя" (дарэчы, ён пахаваны ў першай створанай ім вёсцы Імсце; на магіле -- надпіс: Гмайнер Герман (1919--1986) -- "бацька дзіцячых вёсак"), стварыў фундамент сусветнай сістэмы выхавання дзяцей, якія былі пазбаўлены сям'і і якім вельмі не хапала бацькоўскай любові, ласкі, клопату, абароненасці,

* Корчак Я. Как любить ребенка: Книга о воспитании: Пер. с польск. -- М.: Политиздат, 1990. -- С. 117--118.

павагі. Ён стаў стваральнікам новай мадэлі дзіцячай установы, якая адрознівалася ад звычайнага дзіцячага дома сямейным ладам жыцця дзейнасці малых і мацярок-выхавацельніц. У аснову гэтай мадэлі былі пакладзены чатыры педагогічныя ("сямейныя") прынцыпы: маці, браты і сёстры, дом, дзіцячая вёска. На думку Гмайнера, дзеці павінны жыць звычайным нармальным жыццём сям'і; стыль установы максімальна павінен быць набліжаны да стылю натуральнай сям'і; сям'ю ўзначальвае чужая адданая дзецям жанчына, якую яны з цягам часу пачнуць называць маці; у сям'і будуць браты і сёстры, іх нельга раз'ядноўваць, як гэта рабілі ў той час у дзіцячых дамах.

Выхаванне ў дзіцячых вёсках ажыццяўлялі маці-выхавацельніцы, якія, па патрабаванню Г. Гмайнера, не павінны мець мужа і ўласных дзяцей. Як заўважае А. Брускова ў кнізе "Сям'я без бацькоў", без гэтых жанчын, якія здольны разам з прафесіяй выбраць і лад жыцця, адрачыся ад сваёй уласнай сям'і дзеля дапамогі чужым дзецям, яго мадэль была б неажыццявіма. Сам Гмайнер часта паўтараў: "Крытэрыем для адбору нашых мацярок з'яўляецца не адукацыя, якую яны маюць, а чалавечыя якасці іх характару... Я аддаў бы перавагу пасведчанню аб сардэчных якасцях у параўнанні з дыпламам аб адукацыі... Дабро выходзіць дабром, любоў -- любоўю".

Стварэнне дзіцячых вёсак садзейнічала зараджэнню новай грамадскай арганізацыі -- Еўрапейскага саюза SOS-Kinderdorf (у 1960 г. быў прыняты яго Статут), які быў хутка ператвораны ў SOS-Kinderdorf-International.

Трэба адзначыць, што Гмайнер мадэль сваёй дзіцячай установы не ставіў на першае месца, калі гутарка ішла аб лёсе дзіцяці. Перавагу ён аддаваў: усынаўленню дзяцей-сірот, перадачы дзяцей у патранажную (апякунскую) сям'ю; у SOS-Kinderdorf трэба браць дзяцей, якія не могуць быць ні ўсыноўлены, ні ўзяты ў патранажную сям'ю*.

У Заходняй Еўропе ў апошнія тры дзесяцігоддзі ўзрасла ўвага да праблемы выхавання прыёмных дзяцей. У прыёмных сем'ях, якія вылучаюцца адданасцю дзецям, галоўнай каштоўнасцю становіцца ўменне займацца з імі, разумець іх пачуцці, улічваць паходжанне, асаблівасці біяграфіі, сацыяльных сувязей і акружэння. Але для таго, каб паспяхова выконваць свае агульначалавечыя міласэрныя функ-

* Брускова Е.С. Семья без родителей: социально-педагогическая система Германа Гмайнера. -- М.: Центр развития социально-педагогических инициатив, 1993. -- С. 72--73, 83.

цыі па выхаванні дзяцей і падрыхтоўцы іх да самастойнага дарослага жыцця, прыёмныя сем'і павінны адчуваць як матэрыяльную падтрымку, так і дапамогу спецыялістаў (псіхалагаў, педагогаў, сацыяльных педагогаў і работнікаў, урачоў, юрыстаў і інш.).

У 1979 г. у Оксфардзе (Англія) была заснавана міжнародная арганізацыя па праблемах прыёмных дзяцей (ІФКА), у якую ўступіла ўжо звыш 60 краін. Яе мэта -- стварэнне міжнароднай камунікацыйнай і інфармацыйнай сеткі для інфармацыі, стымуляванне і падтрымка як спецыялістаў, так і неспецыялістаў па праблемах выхавання прыёмных дзяцей. ІФКА выпускае "Міжнародны інфармацыйны бюлетэнь ІФКА", штогод праводзіць міжнародныя канферэнцыі (іх ужо адбылося 12), у якіх удзельнічаюць спецыялісты і неспецыялісты, члены маладзёжных арганізацый, што аб'ядноўваюць прыёмных дзяцей, прадстаўнікі розных рэлігійных культур, прыёмныя бацькі. На канферэнцыях галоўная ўвага ўдзяляецца абмену вопытам усіх удзельнікаў. Прыярытэтнымі напрамкамі XII канферэнцыі (Берлін, 1994) сталі: сацыяльная і палітычная салідарнасць Усходу і Захаду; ініцыятыва спецыялістаў у распрацоўцы і распаўсюджванні эфектыўных умоў і сродкаў выхавання і навучання прыёмных дзяцей. Асноўныя мэты канферэнцыі: садзейнічаць узнікненню "моста" паміж ведамі спецыялістаў і практычным вопытам прыёмных бацькоў, што прадстаўляюць розныя культурныя слаі грамадства з розных краін; садзейнічаць пазітыўным пераменам у дзейнасці многіх краін па праблеме выхавання прыёмных дзяцей; прыцягнуць увагу грамадскай думкі да праблемы прыёмных дзяцей і прадаставіць адпаведную інфармацыю ўсім зацікаўленым асобам.

У Швецыі, дзе аўтар вывучаў праблему прыёмных дзяцей, складалася пэўная сістэма не толькі па выхаванні ў сем'ях сваіх дзяцей, а і па міжнароднаму ўсынаўленню. Ужо звыш 20 гадоў шведскія сем'і ўсынаўляюць дзяцей з многіх краін, у тым ліку і з Рэспублікі Беларусь (на пачатак 1995 г. у шведскіх сем'ях расло і выхоўвалася звыш 20 тысяч дзяцей замежнага паходжання). У краіне дзейнічае закон, які вызначае правілы міжнароднага ўсынаўлення. Пры Міністэрстве сацыяльнага забеспячэння функцыяніруе Нацыянальны савет па міжнароднаму ўсынаўленню (НМУ). Усыноўленыя і родныя дзеці маюць у сям'і аднолькавае юрыдычнае палажэнне, усе правы, у тым ліку права на сацыяльнае забеспячэнне і атрыманне ў спадчыну жылля і маёмасці бацькоў.

Мясцовыя ўлады вызначаюць прыгоднасць і гатоўнасць бацькоў да ўсынаўлення, вывучаюць сямейныя ўмовы. Кваліфікаваны супрацоўнік па сацыяльных пытаннях, які прадстаўляе інтарэсы незнаёмага

дзіцяці, асабіста вывучае жыллёвыя ўмовы, грамадскае і фінансавое становішча бацькоў, матывы ўсынаўлення. Пасля некалькіх наведванняў і дэтальнага вывучэння сям'і ўсынавіцеля спецыяліст робіць заключэнне аб магчымасці бацькоў забяспечыць дзіцяці найлепшы клопат і паўнацэннае выхаванне. Пасля прыходу дзіцяці ў новую сям'ю і да поўнага афармлення ўсынаўлення ў адпаведнасці са шведскім законам сям'я знаходзіцца пад асобным кантролем з боку Камітэта сацыяльнага забеспячэння.

У Стакгольме з 1969 г. працуе Цэнтр усынаўлення Шведскага таварыства па аказанні міжнароднай дапамогі дзецям. Цэнтр -- добраахвотная палітычная незалежная некамерцыйная арганізацыя; толькі 10% яго намаганняў фінансуецца ўрадам. Цэнтр усынаўлення праводзіць сваю работу на прынцыпах абароны правоў дзяцей, якія замацаваны ў Канвенцыі аб правах дзіцяці. У статуце запісана, што Цэнтр усынаўлення працуе: у інтарэсах кожнага дзіцяці, якое мае патрэбу ва ўсынаўленні ў краіне, дзе яно нарадзілася, ці за яе межамі; так, каб кожнае ўсынаўленне служыла інтарэсам дзіцяці; з мэтай распаўсюджвання прызнання ўсынаўлення як натуральнага шляху набыцця сям'і; для аказання абароны і падтрымкі пакінутым дзецям і тым, якіх могуць пакінуць бацькі.

Членамі Цэнтра з'яўляюцца больш за 8 тысяч сямей Швецыі. Імі было ўсыноўлена 7 тысяч дзяцей. Савет Цэнтра складаецца з бацькоў-усынавіцеляў, якія маюць вопыт у пытаннях заканадаўства, сацыяльнага забеспячэння, псіхалогіі, урадавай адміністрацыі. Цэнтр супрацоўнічае з органамі ўлады і арганізацыямі ў Азіі, Лацінскай Амерыцы, Афрыцы і Еўропе (больш як з 20 краінамі). Васемнаццаць рэгіянальных аддзяленняў Цэнтра ажыццяўляюць сувязі паміж членамі, арганізуюць сустрэчы дзяцей з розных краін, праводзяць навучанне бацькоў у форме дыскусій у групах і з дапамогай розных курсаў і гуртоў; інфармацыі для новых членаў; для будучых усынавіцеляў; курсаў па ўходу за дзецьмі; паглыблення ведаў для бацькоў, якія ўжо маюць прыёмных дзяцей і інш.

Цэнтр усынаўлення распаўсюджвае інфармацыю аб усынаўленні дзяцей з іншых краін; прымае ўдзел у навучанні настаўнікаў і прадстаўнікоў іншых прафесій, якія ў працэсе сваёй работы будуць мець справу з усыноўленымі дзецьмі, з'яўляецца ініцыятарам даследчай работы; выдае часопіс "Усынавіць".

На фотаздымку: шведская сям'я, якая ўсынавіла беларускага хлопчыка Іллю 2,5 гадоў.
